

“Vanaf nu spreek ik alleen nog maar Duits tijdens mijn lessen!”

Een onderzoek naar de factoren die het gebruik van de doeltaal Duits beïnvloeden

Door:

Drs. O.H. Greiner

Drs. A.P.J. Vogels

Universiteit Utrecht, Centrum voor Onderwijs en Leren, [start augustus 2012]

Februari, 2013

Inhoudsopgave:

Vooraf.....	3
Wetenschappelijke theorieën en aanleiding onderzoek.....	4
De theorie.....	4
Het belevingsonderzoek door het Duitslandinstituut Amsterdam	6
Het onderzoek.....	8
Hypothesen/verwachtingen.....	8
Methode van onderzoek	9
Dataverwerking.....	11
Resultaten onderzoek	11
Conclusie. Doeltaal als voertaal. Een utopie?	14
Didactische aanbevelingen voor docenten	15
Discussie	16
Bijlage 1: Data video observaties	18
Bijlage 2: Observatieformulier video opnames.....	21
Bijlage 3: Informatiesheet stimulated recall Interview	23
Literatuurlijst	24
Auteursinfo.....	25

“Vanaf nu spreek ik alleen nog maar Duits tijdens mijn lessen!”

Een onderzoek naar de factoren die het gebruik van de doeltaal Duits beïnvloeden

Dit artikel gaat over het gebruik van de doeltaal Duits tijdens lessen in het Voortgezet Onderwijs. Wij constateren dat doeltaalgebruik door docent en leerling belemmerd wordt. Om die reden hebben wij onderzocht welke factoren hierbij een rol spelen.

Volgens verschillende wetenschappelijke theorieën (o.a. Kwakernaak, Staatsen, Bimmel) over het verwerven van vreemde talen is het gebruik van de doeltaal als voertaal in de les bevorderlijk voor de taalverwerving.

Uiteraard is het veelvuldig spreken van de doeltaal door de docent hierbij van het grootste belang. Hoe kunnen wij immers van onze leerlingen verwachten dat zij op den duur (foutloos) durven te communiceren, wanneer wij het spreken van de doeltaal zelf achterwege laten. Dit waren ongeveer de woorden van Juan Espinola, docent aan de Universiteit Utrecht, aan het einde van een college over Gespreksvaardigheid op 11 februari 2013. Hij zei letterlijk: “Ik heb het gevoel dat er heel weinig docenten MVT zijn die de doeltaal consequent toepassen tijdens de les. En ik hoop natuurlijk dat jullie nu allemaal opstaan en mij tegen zullen spreken.” Er stond niemand op in de collegezaal waar een kleine 100 startende docenten MVT Engels, Spaans, Frans en Duits bij elkaar zaten....

Na onderzoek voorzien wij in conclusies en handreikingen voor - in eerste instantie - docenten Duits, maar ook voor andere MVT docenten. Dit onderzoek heeft in deze vorm nog niet plaats gevonden, terwijl een ieder binnen het MVT¹-veld ermee te maken heeft en er een beeld bij heeft.

Vooraf

“Volgens het doeltaal-voertaalprincipe in het vreemdetalenonderwijs is de taal die geleerd wordt (doeltaal), tegelijkertijd de voertaal in de les. Dit betekent dat in de les Duits zowel de leraar als de leerlingen zo veel mogelijk Duits spreken.” (Paul Goossens, www.leraar24.nl).

Directe aanleiding voor dit onderzoek is dat wij vanuit onze eigen beleving en ook vanuit gesprekken met collega's constateren dat het spreken van de doeltaal niet of nauwelijks aan de orde is. Terwijl de wens de doeltaal juist wel meer te willen spreken tijdens de les zeer veel wordt geuit. Er worden diverse redenen genoemd waarom het niet gebeurt: “Ik ben als lio direct gestart met het spreken van de doeltaal, ook in tweede klassen. De leerlingen begonnen direct te steigeren en vroegen of ik ‘normaal’ wilde praten, Nederlands dus. Aangezien ik mijn klassenmanagement in deze klas nog lang niet op orde had, ben ik teruggevallen op de moedertaal. Ik heb dit nog niet kunnen herstellen.” Een andere reden voor het niet spreken van de doeltaal is het bespreken van Duitse grammatica. “Wanneer ik bijvoorbeeld een grammaticales doe, wil ik er zeker van zijn dat de leerlingen het begrijpen. Dan kies ik voor het Nederlands.” Of: “Bij mij op school is het niet gebruikelijk dat de doeltaal wordt gesproken tijdens de les. Als nieuwe docent durf ik daar nu geen tegenwicht aan te bieden.”

¹ In dit onderzoek spreken wij bij taalonderwijs van MVT, moderne vreemde talen. In sommige citaten wordt ook wel de afkorting VTO, vreemde talen onderwijs gebruikt wat feitelijk hetzelfde is.

Wat spreekt er voor het *nooit* gebruiken van de doeltaal, hebben wij ons afgevraagd. Wij hebben geen argumenten kunnen bedenken om de doeltaal helemaal niet te gebruiken.

Kwakernaak stelt: "Het vto dat in de praktijk gerealiseerd wordt, is het resultaat van een beetje kennis over taalleerprocessen, maar vooral van veel intuïtie, maatschappelijke processen en historisch gegroeid toeval. Het vto kan de natuurlijke verwerving niet vervangen. Het kan wel de natuurlijke verwerving op gang brengen, vergemakkelijken en versnellen" (Kwakernaak, 2009, 47-48).

Met ons onderzoek hebben wij getracht een bijdrage te leveren aan de manier waarop we de tweede taalverwerving op gang brengen, vergemakkelijken en versnellen. Wij zijn op zoek gegaan naar de factoren die bepalend zijn voor het gebruiken van de doeltaal tijdens lessen Duits. De gegevens die we hebben verkregen, hebben ons inzicht gegeven in de factoren die een belemmering van het spreken van de doeltaal tot gevolg hebben. We delen ze hier en gebruiken ze vervolgens om er tips en adviezen aan te verbinden.

Bij ons onderzoek hebben wij ons uitsluitend gericht op lessen Duits in het VO. Naar onze mening zou de onderzoeksmethode geschikt zijn om ook bij andere MVT toe te passen. Wij hebben dit niet gedaan, omdat wij specifiek voor het vak Duits naar oorzaken wilden zoeken. Zie hiervoor ook het hoofdstuk "Het belevingsonderzoek door het Duitslandinstituut Amsterdam" verderop in dit artikel.

Wetenschappelijke theorieën en aanleiding onderzoek

Basis voor ons onderzoek vormen diverse wetenschappelijke theorieën. Eveneens is het onderzoek naar aanleiding van de uitkomsten van het Belevingsonderzoek van het Duitslandinstituut Amsterdam tot stand gekomen.

Vooraf willen we op het verschil wijzen tussen het verwerven van een taal in een natuurlijke of authentieke omgeving en een nagemaakte, nagebootste leersituatie. 'Natuurlijk' is het om een taal of tweede taal in een dagelijkse omgeving te leren. Het proces van taalverwerving in de situatie van een les binnen het klaslokaal is 'onnatuurlijk'. Het is belangrijk dit hier te benoemen omdat de docent zich eigenlijk in een kunstmatige, complexe situatie bevindt waarbinnen hij een natuurlijk proces van taalverwerving moet nabootsen, dan wel creëren.

De theorie

"Natuurlijke taalverwerving is een mondeling proces, bijvoorbeeld bij kinderen of immigranten."

Kwakernaak vergelijkt "dit proces met het 'onnatuurlijke' proces in de gebruikelijke, schoolse vreemdetaalles." (Kwakernaak, 2009, 217)

"Bij het kleine kind dat de moedertaal leert, en bij de migrant die een tweede taal in de dagelijkse omgang leert, zijn de taaluitingen voornamelijk aan de reële situatie gebonden, dus aan concrete gelijktijdige handelingen of zichtbare en tastbare voorwerpen en personen. Dat helpt allemaal enorm om de boodschap over te brengen. Het meeste doeltaalgebruik in de klas ontbeert een reële situatieve context. Behalve natuurlijk als de doeltaal als voertaal gebruikt wordt, bijvoorbeeld als de docent een leerling vraagt de deur dicht te doen, zijn agenda te pakken, een oefening op een bepaalde manier te doen, maar ook om zijn mond te houden, zich om te draaien, de rekenmachine weg te leggen. Het kan ook zijn dat de docent de leerling een uitbrander geeft of zelfs de klas uitstuurt. Al deze situaties zijn reëel en concreet, leveren de leerling extra situatieve gegevens om te begrijpen wat de docent bedoelt, geven de docent mogelijkheden om met allerlei paralinguïstische (non-verbale, taalbegeleidende) middelen alles duidelijk te maken wat met de vreemdtalige woorden alleen misschien niet over zou komen." (Kwakernaak, 2009, 219)

Ook Francis Staatsen spreekt over het belang van het 'nabootsen van tweedetaalverwerving in een dagelijkse omgeving' om vervolgens met die vreemde taal goed uit de voeten te kunnen. En over het belang van het voeren van de doeltaal door de docent.

“Het zoveel mogelijk gebruiken van de vreemde taal als communicatiemiddel tijdens de les is een voorbereiding op alle soorten spreekoefeningen. Deze lessituatie is aan de ene kant onnatuurlijk, omdat Nederlands de moedertaal is van zowel de docent als de leerlingen. Maar aan de andere kant creëert deze lessituatie voortdurend een min of meer natuurlijke informatiekloof. Leerlingen weten meestal niet van tevoren wat de docent gaat zeggen en omgekeerd. Bovendien kan in de meeste gevallen de docent alleen de rol van native speaker vervullen en op die manier als voorbeeld voor de leerlingen dienen. Elke keer dat leerlingen een vreemde taal horen is immers meegenomen.” (Staatsen, 2011, 130)

Eveneens is een aantal van de ontwerpregels van Peter Bimmel inspiratiebron voor het onderzoek geweest. Met name ontwerpregel 4 over Taalverwerving. Bimmel stelt in deze regel: “Als taalverwerving (c.q. ontwikkeling van taalvaardigheid) het doel is, geef de leerlingen dan open en complexe, levensechte taken die actief, participierend en/of observerend leren uitlokken. Zorg dat de leerlingen bij de uitvoering van de taak zoveel mogelijk alle taalvaardigheden (mondeling en schriftelijk, productief en receptief) nodig hebben. Gebruik de doeltaal als voertaal. (Bimmel, 2008, 45-46)

Hierop sluit Gerard Westhoff met zijn ‘Schijf van Vijf’ naadloos aan. “Westhoff benoemt vijf onmisbare componenten van effectief talenonderwijs. (1) De leerling moet blootgesteld worden aan betekenisvolle en gevarieerde input. Het gebruik van de doeltaal als voertaal in de les draagt bij aan het zorgen voor betekenisvolle input. Bij de verwerking van input moet de aandacht van de leerling zowel (2) op de inhoud (betekenis) gericht worden als (3) op de talige vormen. (4) De leerling moet geprikkeld worden om zich mondeling en schriftelijk te uiten in de (vreemde) taal met communicatieve doeleinden. (5) De leerling moet strategieën (lees- en luisterstrategieën, geheugenstrategieën, compensatiestrategieën) leren kennen die hij nodig heeft bij het gebruiken en leren van de taal.” (Bimmel, 2008, 45-46)

Zowel Bimmel als Westhoff spreken van de betekenisvolle input van de doeltaal als voertaal bij taalverwerving van leerlingen. Zij richten de aandacht van de leerling op de inhoud en betekenis en op de talige vormen. De leerling moet vooral gestimuleerd worden de taal voor communicatieve doeleinden te gebruiken.

Dat brengt ons tot slot van dit theoretische deel bij een belangrijke noot ten opzichte van het toepassen van correcte grammatica bij het spreken van de doeltaal door leerlingen.

Het leren van een moderne vreemde taal heeft in onze beleving vooral de doelstelling om *goed te kunnen communiceren in die taal*. Voor een Nederlander die het bijvoorbeeld vanuit het perspectief van handel absoluut moet hebben van het buitenland, is het een must om minimaal één moderne vreemde taal te beheersen. Je moet met je burens (en ook iets verder weg) kunnen communiceren. Verwerven van vocabulaire en idioom is dan naar onze mening het meest belangrijke om een taal snel te kunnen spreken. Grammatica volgt vanzelf en wordt vooral verworven via de taal zelf. Door veel te oefenen, te spreken, te doen, worden grammaticaregels verworven. Pas wanneer je langere tijd een vreemde taal actief gebruikt, ontstaat de behoefte aan grammaticale correctheid.

Kwakernaak heeft het in dit kader over de ‘veranderde waardering van grammatica’. “Na eeuwenlange overwaardering in het vto is het de laatste decennia algemeen gebruikelijk geworden om te zeggen dat grammatica nooit een doel op zich mag zijn, alleen een element van de taal, een hulpmiddel bij luisteren, lezen, spreken en schrijven. In de praktijk is de grens tussen ‘grammatica als middel’ en ‘grammatica als doel op zich’ heel vaag”, aldus Kwakernaak. (Kwakernaak, 2009, 332-333) Hij spreekt van misverstanden in discussies over grammatica. Eén belangrijk misverstand is “dat grammatica niet de basis is van de taal. Taal dient ertoe om communicatie tot stand te brengen, om betekenis over te dragen. [...] Een fout woord leidt eerder tot onbegrip of misverstand dan een grammaticale fout.” (Kwakernaak, 2009, 333)

Docenten MVT kunnen naar onze mening tips gebruiken voor toepassing van de doeltaal die resulteert in succesvolle leerresultaten. Dat het spreken van de doeltaal door de docent helpt bij tweede taalverwerving, wordt veelvuldig onderstreept vanuit de literatuur.

Onderzoek naar doeltaal-voertaal gebruik tijdens lessen Duits werd al verricht door het Duitslandinstituut Amsterdam. De resultaten van dit onderzoek vormen uiteraard ook belangrijke input voor ons onderzoek.

Het belevingsonderzoek door het Duitslandinstituut Amsterdam

Het Duitslandinstituut Amsterdam (DIA) heeft in 2010 in opdracht van het Ministerie van OCW een onderzoek gedaan naar de beleving van het schoolvak Duits onder Nederlandse scholieren.

Achtergrond bij dit onderzoek is het Clingendael-onderzoek uit 1993 waarin naar voren kwam dat er een uitermate negatief beeld over Duitsland, Duitsers en de Duitse taal bestaat onder Nederlandse jongeren.

Een positief Duitslandbeeld zou kunnen leiden tot een beter imago van het vak Duits en een goede positie van de Duitse taal in Nederland. Mede uit dit onderzoek blijkt dat dit niet het geval is. Het aantal scholieren dat Duits in hun vakkenpakket kiest en het aantal studenten Duits ligt op een zeer laag niveau. Ook het gebruik van de Duitse taal in andere opleidingen en studies is sterk afgenomen. Deze geringe interesse voor het vak Duits in het voortgezet onderwijs en voor een studie van de Duitse taal heeft volgens de onderzoekers grote consequenties. Zorg is onder andere dat er een tekort aan bevoegde docenten Duits ontstaat in het voortgezet onderwijs. Ook het bedrijfsleven uit zorgen over het gebrek aan kennis van de Duitse taal en cultuur onder Nederlanders. Zo loopt het Nederlandse bedrijfsleven jaarlijks miljarden euro aan inkomsten mis door de gebrekkige kennis van de Duitse taal.

Het onderzoek geeft een antwoord op vragen als:

- Is het belang van de Duitse taal voor bijvoorbeeld de Nederlandse economie wel doorgedrongen tot scholieren in het voortgezet onderwijs?
- Wat is het imago van de Duitse taal?
- Hoe ziet de praktijk van het onderwijs op Nederlandse scholen er uit?
- Welke ideeën en verbeterpunten hebben leerlingen zelf ten aanzien van het onderwijs Duits?

Voor de verdere informatie over het onderzoek, de resultaten en aanbevelingen verwijzen wij naar de [samenvatting van het onderzoek](#) door het DIA.

Enkele markante uitkomsten uit het Belevingsonderzoek van het Duitslandinstituut Amsterdam zijn vertrekpunt voor ons PGO. Uit dit onderzoek komt overduidelijk naar voren dat de doeltaal nauwelijks gebruikt wordt tijdens de lessen Duits. Wij trachten via onderzoek de factoren die hier achter schuilen, naar voren te halen.

In de inleiding van het Belevingsonderzoek lezen wij onderstaande tekst:

“Het belang van Duitsland voor Nederland en in Europa is zo veel groter dan van andere landen, dat we het ons niet kunnen permitteren geen goede kennis van Duitsland en de Duitse taal in huis te hebben. Het is daarom van groot belang dat er goed taalonderwijs Duits in het voortgezet onderwijs wordt gegeven. Daar wordt niet alleen de basis voor een eventuele vervolgopleiding gelegd (en mede een keuze voor Duits, dan wel het gebruik van Duits in een andere opleiding/studie bepaald), maar ook worden hier veel beelden en ideeën ten aanzien van het vak Duits gevormd.

Om deze reden heeft het Duitslandinstituut Amsterdam (DIA) in opdracht van het ministerie van OCW een onderzoek uitgevoerd naar de beleving van het vak Duits onder Nederlandse scholieren in het

voortgezet onderwijs. Op veertien scholen in Nederland hebben in totaal 1.071 leerlingen uit de derde en vierde klas havo/vwo digitale vragenlijsten ingevuld (kwantitatief). Daarnaast zijn er kwalitatieve interviews afgenomen onder leerlingen uit klas 3 en 4 (met en zonder Duits in hun vakkenpakket) en onder hbo-studenten op de lerarenopleiding Duits.” (Belevingsonderzoek 2011, 4)

Uit het onderzoek van het DIA komt duidelijk naar voren dat de doeltaal niet zo vaak wordt toegepast in de lessen Duits. Uit de cijfers die DIA presenteert, blijkt dat een meerderheid (61%) van de docenten Duits op middelbare scholen slechts een kwart van de lestijd Duits spreken. Bovendien gebruikt meer dan 10% nooit Duits als voertaal in de les. Nog opvallender is dat 90% van alle ondervraagde leerlingen aangeeft slechts soms of nooit Duits in de les te spreken.

Dit terwijl de meeste leerlingen juist aangeven meer Duits in de les te willen horen. Een groot deel van de leerlingen zou ook meer Duits in de les willen spreken.

Het DIA constateert dus dat er weinig doeltaal tijdens lessen Duits wordt gesproken. En wij doen onderzoek naar de achterliggende factoren die de belemmering tot het spreken van de Duitse taal tijdens de les tot stand brengen. In het onderzoek van DIA is gebruik gemaakt van enquêtes. Wij hebben echter twijfels bij de validiteit van onderzoeksresultaten die via enquêtes tot stand komen. Hierop komen wij later terug onder het hoofdstuk ‘methode van onderzoek’. Vooral om die reden hebben wij gekozen voor het daadwerkelijk meten van het spreken van de doeltaal via lesobservaties (deze lessen hebben wij op video vastgelegd) en via stimulated recall interviews.

U vraagt zich mogelijk af waarom wij de verslaglegging van ons onderzoek niet in de Duitse taal hebben geschreven. Een belangrijk onderdeel van ons onderzoek is de ‘stimulated recall’ methode. Dit onderdeel van het onderzoek vindt juist plaats in de Nederlandse taal om de reflectie optimaal te laten zijn. De geraadpleegde literatuur betreft Nederlandse bronnen, dus ook vanuit die invalshoek ligt het voor de hand de verslaglegging in het Nederlands te doen. Daarnaast wilden wij ons onderzoek naast onderzoeken kunnen leggen die te maken hebben met doeltaal-voertaal. Wij kiezen vanuit onze eigen beroepspraktijk voor een onderzoek binnen het Duitse taalgebied.

Wij hopen dat ons onderzoek eveneens aanleiding zal zijn voor verder onderzoek binnen andere moderne vreemde talen. Wij voorzien daarom in handreikingen voor andere moderne vreemde talen docenten. Dit onderzoek heeft in deze vorm nog niet plaats gevonden, terwijl een ieder binnen het MVT-veld ermee te maken heeft en er een beeld bij heeft. Deze docenten kunnen dagelijks tips gebruiken voor een toepassing van de doeltaal die resulteert in succesvolle leerresultaten van leerlingen. En daaruit volgt dat een betere taalbeheersing bijdraagt aan hogere eindexamenresultaten.

Wij hopen vanuit dit onderzoek een volgende stap te kunnen zetten. We willen graag aanbevelingen doen die ertoe bijdragen dat de doeltaal zo effectief mogelijk kan worden ingezet tijdens de lessen.

Het onderzoek

Onze onderzoeksvraag luidt:

Welke factoren beïnvloeden het gebruik van de doeltaal Duits als voertaal tijdens de les?

Onze hoofdvraag bestaat uit de volgende deelvragen:

Wie spreekt de doeltaal en wanneer?

Bij deze deelvraag gaat het erom, te onderzoeken of zowel docent als leerling de doeltaal gebruiken en ik welke mate.

In welke situaties wordt de doeltaal als voertaal gebruikt?

Hier gaat het erom concreet te observeren in welke situaties de doeltaal gebruikt wordt. Gebeurt dit alleen bij "Klassensprache" (meest gebruikte vragen en antwoorden tijdens de les) of ook bij uitleg en bijvoorbeeld ordemaatregelen?

Wanneer en waarom switcht men tussen talen?

Tot slot willen we door de 'stimulated recall methode' de docenten van de geobserveerde lessen laten reflecteren over redenen waarom ze bij bepaalde lesonderdelen wel of niet de doeltaal gebruiken.

Hypothesen/verwachtingen

Op basis van onze eigen praktijk, gesprekken met collega's en naar aanleiding van het Belevingsonderzoek, verwachten wij dat er niet veel docenten zijn die de doeltaal consequent gebruiken tijdens de les. Niet consequent gebruik heeft tot gevolg dat het gebruik van de doeltaal altijd iets 'bijzonders' blijft, waartoe men zich als het ware 'moet zetten'.

Hierbij noemen we de volgende belangrijke uitspraak van Paul Goossens in dit kader: "De doeltaal moet 'voelbaar' aanwezig zijn om normaliteit in het gebruik te kunnen bereiken. Het consequent gebruik van doeltaal door de docent bevordert normaliteit in gebruik." (Paul Goossens, www.leraar24.nl)

Meer gebruik van de doeltaal betekent zeker niet dat de rol van de eigen taal is uitgespeeld, juist het vermogen snel te kunnen wisselen zorgt voor betere lessen.

Wij gaan ervan uit dat de moedertaal van de docent invloed heeft op het spreken van de doeltaal. De 'native speaker'-docent die de Nederlandse taal ook machtig is, is in staat om gemakkelijk te switchen en steeds terug te vallen op de doeltaal. We verwachten dat de doeltaal meer gesproken wordt om over iets te praten (bijvoorbeeld organisatie van de les, begin of afsluiting: "schönes Wochenende") dan om op gedrag van leerlingen te sturen. "Als de doeltaal in de klas gebruikt wordt is dat erg vaak om over iets te praten, veel minder vaak om iets gedaan te krijgen." (Kwakernaak, 2009, 223) Dit verklaart ook onze hypothese die te maken heeft met goed klassenmanagement en het spreken van de doeltaal.

Ook verwachten wij dat grammatica altijd zal worden uitgelegd in de Nederlandse taal. Grammatica Duits wordt veelal als moeilijk gewaardeerd en daarom zal de docent snel geneigd zijn voor de Nederlandse taal kiezen.

Hoe beter de docent zijn/haar klassenmanagement beheerst, des te meer zal de doeltaal toegepast worden. We denken dat ervaren docenten betere managers van de werksfeer zijn, waardoor we verwachten dat zij de doeltaal vaker en meer consequent zullen inzetten.

Hiermee hangt samen dat wanneer er vanaf het begin duidelijke eisen aan het spreken van doeltaal gesteld worden, het doeltaal gebruik eveneens wordt bevorderd. Bijvoorbeeld het consequent laten toepassen van 'Klassensprache' door de leerlingen en het wijzen op de eventuele hulpmiddelen daarbij. Een ander voorbeeld is wanneer door de docent aangeven wordt dat een vraag van een leerling alleen beantwoord wordt wanneer deze in het Duits gesteld is. "De Duitse leergang 'TrabiTour' biedt voor leerlingen klassentaal aan op www.woordjesleren.nl. In 'Neue Kontakte', een andere Duitse leergang, wordt in elk hoofdstuk klassentaal aangeboden. (Staatsen, 2011, 131)
De lesmethode Duits 'Na Klar' biedt dit niet aan.

Wij verwachten dat de doeltaal in spontane situaties uitsluitend door de leraar wordt gesproken. Een andere hypothese die hier op aansluit, is dat naarmate de leerling taalvaardiger is, hij/zij de doeltaal makkelijker toe zal passen. Het niveau en leerjaar zijn daarbij van invloed.

Beperkt corrigeren, belonen en complimenteren in een positieve sfeer tot slot, bevordert het gebruik van de doeltaal bij leerlingen, zo luidt onze verwachting. "Het is onmogelijk om een taal te leren zonder hierbij fouten te maken. Om zelfvertrouwen en durf in het spreken van de vreemde taal bij de leerlingen te ontwikkelen is het af te raden om tijdens oefeningen fouten te verbeteren." (Staatsen, 2011, 135)

"De leerlingen die geen fouten durven te maken en daarom niet communiceren, moeten gestimuleerd worden om te communiceren, wetend dat dat nooit zonder fouten gaat." (Kwakernaak, 2009, 220)

Kort gezegd hebben we de volgende verwachtingen:

- De doeltaal wordt niet veel en zeker niet consequent gesproken tijdens lessen Duits
- De moedertaal van de docent is van invloed op de frequentie doeltaalgebruik
- Grammaticalesen worden geheel in het Nederlands gegeven
- Hoe beter het klassenmanagement verloopt, des te meer doeltaal er gesproken wordt
- Duidelijke eisen aan het spreken van doeltaal (zoals toepassen Klassensprache) bevorderen doeltaalgebruik bij leerlingen in het algemeen
- In spontane situaties wordt de doeltaal alleen door de docenten gesproken
- Belonen, complimenteren en beperkt corrigeren, bevorderen doeltaalgebruik leerlingen

Methode van onderzoek

Nieuwsgierig naar een antwoord op de onderzoeksvraag filmden wij de interactie tussen docent en leerlingen. Door met behulp van stimulated recall, leraren hun eigen les te laten terugzien en te laten reflecteren waarom zij overschakelen tussen de doeltaal en eigen taal, hebben wij inzicht verkregen in bepaalde patronen. Zie hiervoor het artikel over de stimulated recall methode van Meijer, P.C., & Verloop, N. (2001). Docenten-in-opleiding onderzoeken de praktijkkennis van ervaren docenten. Deel 2: het gebruik van stimulated recall interview in de lerarenopleiding. *Velon Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 22(3), 26-30

Ons onderzoek is qua methode tweeledig van opzet. Ten eerste hebben wij video-opnames gemaakt die vervolgens door middel van een observatieformulier zijn geanalyseerd. Het betreft hier een kwantitatief onderzoek naar doeltaalgebruik. De tweede methode betreft 'stimulated recall' interviews waarmee we via kwalitatief onderzoek de achterliggende factoren van het al dan niet doeltaalgebruik boven water hebben gekregen.

Hierbij is gebruik gemaakt van een zelf ontwikkeld observatieschema en een informatieblad (zie bijlage 2 en 3) voor stimulated recall. Bij de stimulated recall interviews is de kernreflectie van Fred Korthagen door ons toegepast

(<http://fkorthagen.magix.net/website/kernreflectie.17.html#Kernreflectie>).

Eén van de onderzoekers heeft een training gevolgd bij 'VF Consultants' voor het werken met video interactie analyse (VIA). Dit kwam zeer goed van pas bij de analyse van de video opnames. Het ui model van Korthagen hielp bij het doorvragen over bewuste en onbewuste keuzes van de geïnterviewde. Het laagje dieper kunnen zoeken naar overtuigingen die achter je handelen zitten (Reflectiecirkel van Korthagen –e-cent.nl, Reflectie op vakdidactische overtuigingen en handelen Alice Veldkamp, COLUU, 29 september 2011)

Wij hebben de reflectiecirkel van Korthagen zeer goed kunnen toepassen tijdens ons onderzoek. Met behulp van dit model en na toetsing op onze eigen gefilmde lessen (dat wil zeggen de onderzoekers hebben het stimulated recall interview bij elkaar afgenomen) is het ons gelukt snel de gewenste informatie van de geïnterviewde docenten te verkrijgen.

De stimulated recall interviews werden eveneens door ons gefilmd om ons tijdens de interviews op het stellen van vragen en niet het noteren van antwoorden te kunnen concentreren.

De bij het onderzoek geobserveerde en geïnterviewde docenten hebben eveneens aangegeven het heel leerzaam en prettig te vinden op deze wijze te reflecteren. Zij zijn enthousiast over de reflectiecirkel en geven aan stimulated recall als een waardevolle, eerlijke methode te zien om dieperliggende informatie naar boven te kunnen halen. Zij onderkennen dat je via deze methode de overtuigingen achter je handelen bloot legt.

Het filmen van de lessen betrof zeventien reguliere lessen Duits die gegeven werden op drie verschillende scholen, door negen verschillende docenten over vijf jaarlagen en drie schoolsoorten. De docenten waren zeer ervaren (meer dan vijftien jaar ervaring), ervaren (tussen tien en vijftien jaar ervaring en tussen vijf en tien jaar ervaring) en docenten met beperkte ervaring en lio's. Hiervoor is bewust gekozen. Reden is een goed beeld te kunnen geven van de onderbouw, startende bovenbouw en het eindexamenjaar op alle niveaus en docenten met en zonder ervaring mee te nemen in het onderzoek.

Opvallend is het hoge percentage non-respondenten (67% van de actief benaderde docenten). Dat wil zeggen: docenten die geen toestemming gaven tot lesobservatie/lesopname en stimulated recall interviews. Velen onder hen gaven aan dat lesobservatie geen zin zou hebben, omdat zij nooit de doeltaal tijdens hun lessen gebruiken.

We hebben onderzocht óf en wanneer er sprake is van doeltaalgebruik. Daarbij zijn de volgende lesonderdelen in kaart gebracht: 'Opening', 'Klassenmanagement/organisatie', 'Oefeningen uitleggen/uitvoeren/bespreken'. 'Complimenten', 'Waarschuwingen', 'Afsluiting' en 'Overige uitspraken'.

De video-opnames leveren samen met de resultaten van de stimulated recall een compleet overzicht op. Onze experimentele wijze van onderzoek heeft als reden dat wij geen enquêtes hebben willen afnemen. Alleen een enquête levert naar onze ideeën te veel subjectieve antwoorden op. Bovendien worden er onder docenten zoveel enquêtes afgenomen dat je je kunt afvragen in hoeverre deze serieus ingevuld worden en de antwoorden dus objectief en valide zijn. Bij een enquête krijg je antwoord op de vooraf geformuleerde vraag. Tijdens een stimulated recall interview krijg je soms antwoorden die je vooraf niet had verwacht.

Wat wij willen weten is niet de beleving of de mening van de docent die buiten dat lesuur geïnterviewd wordt, maar wat er daadwerkelijk gebeurde tijdens de les en hoe de reflectie van de docent daarop is.

Dataverwerking

Wij hebben gekozen voor een combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve verwerking van de data. De video's bevatten zowel kwantitatief als kwalitatief materiaal. Het kwantitatieve deel betreft de lesobservaties en geeft inzicht in frequentie van de gesproken doeltaal en moedertaal per lesonderdeel door docent en leerling. Het kwalitatieve deel betreft de stimulated recall interviews waarin de omschrijving van de situatie waarin de doeltaal gebruikt wordt en de vraag waarom centraal staat. Deze beide data zijn dus apart geanalyseerd.

We hebben de data van frequentie van gesproken doeltaal via observatieformulieren gescoord. We hebben ervoor gekozen de frequentie in gesproken zinnen te meten. De formulieren zijn in een apart document vastgelegd en geanonimiseerd. De eindresultaten en totaalscores van alle geturfde formulieren, zijn in dit artikel verwerkt. Aangevuld met een opsomming van de uitkomsten van de stimulated recall.

Resultaten onderzoek

Door middel van ons onderzoek proberen wij er achter te komen welke factoren mogelijk het doeltaalgebruik tijdens de lessen beïnvloeden. Om hierover een uitspraak te kunnen doen, hebben wij bij de analyse van de gegevens uitsluitend lessen gebruikt waarin de doeltaal gebruikt werd. In totaal hebben wij zeventien lessen geobserveerd. In zes van deze lessen, oftewel 35% van de geobserveerde lessen, werd de doeltaal helemaal niet gebruikt, deze lessen zijn dan ook bij de analyse niet gebruikt.

In de geanalyseerde lessen wordt de doeltaal zowel door de docent als door de leerling gemiddeld voor 39% gebruikt en de moedertaal voor 61% (zie tabel 1). Deze gemiddelde percentages houden wij vervolgens aan om te bepalen of en wanneer er sprake is van een opvallend verschil in taalgebruik.

Hieronder volgt een uiteenzetting en toelichting op de data die we via de video-observaties/observatieformulieren gescoord hebben. Per punt vullen we dit, indien toepasselijk, aan met uitspraken die de gefilmde docenten deden tijdens het stimulated recall interview.

We hebben de filmopnames geanonimiseerd. We zijn de docenten die hebben meegewerkt zeer erkentelijk voor hun bijdrage. Eigen filmopnames terug te zien bleek soms confronterend, er over praten is niet altijd gemakkelijk, maar anderzijds ook stimulerend, zo gaven meerdere docenten aan. We mogen de citaten van de docenten gebruiken en respecteren hun wens tot anonieme bijdrage.

Als wij per lesonderdeel bekijken waar zich significante verschillen ten opzichte van het genoemde gemiddelde voordoen, valt er een aantal lesonderdelen op.

1. indien er in de les gesproken wordt, zonder dat er aan een (deel)vaardigheid gewerkt wordt, wordt door de leerlingen slechts voor 3% de doeltaal gebruikt (Tabel 2.3), terwijl de docent gemiddeld gebruik maakt van de doeltaal. Met andere woorden, de docent spreekt wel Duits, alleen de leerlingen geven in het Nederlands antwoord of stellen vragen in het Nederlands.
2. Bij het uitvoeren van een opdracht wordt er door de leerlingen gemiddeld meer gebruik gemaakt van de doeltaal dan bij de voorbereiding en de bespreking van dezelfde soort opdracht. 46% ten opzichte van 19% en 25% (Tabel 2.1).
3. Met name bij spreekvaardigheid lijkt dit het geval. Hier dient echter opgemerkt te worden dat het gemiddelde van dit onderdeel in sterke mate beïnvloed wordt door video observatie nummer 17. Bij deze les werd bovengemiddeld veel aandacht aan spreek en gespreksvaardigheid besteed. 180 van de totaal 191 waarnemingen voor dit onderdeel vonden tijdens deze les plaats. (Zie observatie VO17)

4. Hieruit kan tevens de conclusie worden getrokken, dat spreekvaardigheid nauwelijks een rol in de reguliere lessen speelt. Zonder de genoemde les maakt spreekvaardigheid door de leerlingen slechts 0,5% van het totaal van alle lesactiviteiten (gemeten in geproduceerde zinnen) uit.
5. Zoals wij bij de interviews opmerkten, geven docenten aan grammatica uitleg bijna uitsluitend in het Nederlands te geven. Deze uitspraak klopt. Wij konden waarnemen, dat bij het onderdeel grammatica 85% van alle communicatie door de docent in het Nederlands plaats vindt. (Tabel 2.2) Met name bij het bespreken van de opdrachten scoren docenten met 91% gebruik van het Nederlands en leerlingen met 92% extreem hoog. Dit percentage wordt bij de docenten alleen door het waarschuwen in het Nederlands, t.w. 92%, overtroffen. (Tabel 2.1). Allereerst valt op dat we slechts eenmaal grammatica-uitleg in het Duits hebben waargenomen. Het betreft hier de les van een native speaker Duits met veel ervaring in het VO.

Wanneer de docenten die we hebben gefilmd iets uitleggen dat door een ieder begrepen moet worden, wordt dit in het Nederlands gedaan. Belangrijke gevolgtrekking hieruit is dat feitenoverdracht in de Nederlandse taal plaats vindt. Ook het controleren of een item begrepen wordt, geschiedt altijd in het Nederlands. Een docent benoemt dit tijdens de stimulated recall op de volgende wijze: *“Wanneer begrip getoetst wordt, vraag je dit in het Nederlands, dan ben je zeker van je zaak.”* Of: *“Het kost me minder tijd, wanneer ik het in het Nederlands uitleg, dan hoef ik het niet vijf keer uit te leggen. Zo leuk is grammatica ook niet...”* *“Voor de begrijpelijkheid schakel ik bij bepaalde onderdelen altijd over naar het Nederlands. Gevaar hiervan is wel dat je dan vaak in het Nederlands blijft hangen.”*

Een enkele gefilmde les staat volledig in het teken van grammatica (VWO 5). Tijdens deze les is geen enkel woord in het Duits gesproken. *“Grammaticalesen, zelfs in 6 VWO, geef ik in het Nederlands. De leerlingen denken in het Nederlands, zelfs in de moedertaal is grammatica een lastig item, het gebruik van hun moedertaal steunt de leerlingen in hun denkproces.”*

Uit de literatuur blijkt, dat wanneer leerlingen in een vreemde instructietaal worden ondergedompeld om grammatica te leren, leerrendement wordt verhoogd. (Bimmel, 2008, 47) Op scholen blijkt dit echter niet het geval te zijn. Daaruit zou vervolgens de conclusie getrokken kunnen worden dat het vak Duits als kennis- of 'feitenoverdracht-vak' en niet als taalvak gezien wordt (zie verder onder 'Conclusies').

6. Ook is bij dit onderdeel (Grammatica) sprake van enige vertekening bij het gebruik van het Duits, alleen in video observatie nummer 1 is er sprake van het gebruik van de doeltaal door de docent bij het onderdeel grammatica. De geobserveerde docent gebruikte bij dit onderdeel 60 keer een Duitse zin tijdens de les. Bij alle andere observaties werd Duits in totaal 24 keer gebruikt. Hierdoor komt 72% van alle waarnemingen op dit onderdeel uit één les. Hieruit zou wel de conclusie getrokken kunnen worden, dat doeltaalgebruik bij grammatica wel degelijk mogelijk is.
7. Terwijl de mate waarin de doeltaal gebruikt wordt bij docent en leerlingen over het algemeen met elkaar correspondeert (dus als de docent meer of minder Duits spreekt, spreken ook de leerlingen meer of minder Duits), valt op, dat voor het onderdeel luistervaardigheidsoefeningen bij de uitvoering (100% Nederlands door de leerling tov 77% door de docent) en bespreking (91% Nederlands door de leerling tov 57% door de docent) sprake is van een extreem verschil. (Tabel 2.1).
8. Docenten switchen bijna allen van Duits naar Nederlands vanwege ordehandhaving. Waarschuwingen vinden voor 92% in het Nederlands plaats (zie tabel 2.1). *“Je probeert dan terug te schakelen in het Duits maar het gaat moeilijk.”* *“Ik denk in het Nederlands, en omdat er veel impulsiviteit in de les zit, blijf ik automatisch bij de moedertaal.”* *“Ik ben geïrriteerd en boos in het Nederlands, terwijl ik vermoed dat het meer effect zou kunnen hebben wanneer ik dit in de Duitse taal uit.”* Kwakernaak zegt hierover: *“Het is jammer dat docenten die in principe wel de voertaal hanteren, toch vaak in het Nederlands overgaan als het ‘gaat spannen’, als dus de interactie met één of meer leerlingen meer persoonlijk wordt. Juist dan begrijpt de leerling maar al te goed waar het om gaat.”* (Kwakernaak, 2009,

219). Waarschuwingen tijdens de les betreffen een reële, natuurlijke situatie tijdens de les, dus dit zou daadwerkelijk heel goed in de doeltaal kunnen plaats vinden.

Naast de verschillende lesonderdelen hebben wij ook gekeken of er een verschil bij het doeltaalgebruik tussen ervaren en startende docenten is.

Hieruit blijkt (Tabel 2.4) dat er een significant verschil tussen deze twee groepen is. De startende docent staat voor een gemiddelde van 19% doeltaalgebruik ten opzichte van 42% doeltaalgebruik door de docent met leservaring. Wij spreken bij ervaren docenten van docenten die meer dan twee jaar leservaring hebben.

Ook hier dient men er rekening mee te houden dat wij enkel lessen hebben geanalyseerd waar de doeltaal, zij het minimaal, gebruikt werd.

Een ander opvallend aspect is het effect van het gebruik van een methode of eigen materiaal op het doeltaalgebruik tijdens de lessen. Bij een aantal lessen van ervaren docenten werd bij de examenklassen geen van de reguliere lesmethodes gebruikt, in plaats daarvan bood de docent opdrachten door middel van eigen materiaal aan of werden opdrachten mondeling met behulp van het "active board" uitgevoerd. Resultaat was een stijging van 8% in het doeltaalgebruik zowel bij de docent als bij de leerlingen. (Tabel 2.5)

Het volgen van de traditionele manier van onderwijs geven en het aanleren van een vreemde taal via de lesmethode, is misschien de eenvoudigste weg wanneer je het onderwijs betreedt. Het (deels) losmaken van methodes met instructies en oefeningen vraagt om lef en doorzettingsvermogen.

Kwakernaak heeft het hier over "de goede mix van de doeltaal als voertaal" waarbij hij doelt op het vermogen te schakelen tussen dat wat de leergangauteurs bij elkaar hebben gebracht en de eigen bijdrage (Kwakernaak 2009, 47). Juist deze eigen bijdrage dragen wij een warm hart toe.

"Als ik los van de methode les kan geven, zou ik meer Duits spreken. Ik als docent snap af en toe de logica van de lesmethode niet, kun je nagaan hoe complex dit voor de leerlingen is."

"Omdat de opgave bij de methode in het Nederlands zijn, val je door het gebruik van het boek steeds terug in het Nederlands, ook al neem je je voor Duits te gaan praten."

"De ene methode leent zich meer voor de Duitse taaltoepassing dan de andere. In de methode 'Neue Kontakte' staat voorin een categorie 'Klassensprache'. Ik werd er door de methode steeds aan herinnerd hoe belangrijk de toepassing daarvan was. Ik merkte het positieve effect bij de leerlingen. Nu met 'Na Klar' ben ik dat helemaal kwijt, ik pas het niet toe met alle gevolgen van dien." Opvallend is dat alle gefilmde docenten gebruik maken van de methode 'Na Klar'."

Verder valt op, dat als er gekeken wordt naar het aandeel grammatica in de lessen, er een substantieel deel van de docentenactiviteit aan grammatica uitleg, toepassing en bespreking besteed wordt. (Tabel 2.6) Maar liefst 28% van alle communicatie tijdens de lessen hebben met grammatica te maken en dat vindt voor maar liefst 85% in het Nederlands plaats (tabel 2.2).

Aanvullende opmerkingen vanuit de stimulated recall interviews

Opvallend is dat de meeste gefilmde lessen gekenmerkt zijn door klassikale en deductieve werkvormen. Als tip voor verbetering in dit kader geeft een docent aan:

"Ik werk ook wel in de werkvorm van een hoefijzer. Ik merk dat het spreken van de Duitse taal dan makkelijker gaat, zowel bij mijzelf als bij de leerlingen."

Eveneens hebben we geconstateerd dat de observatie van de les invloed heeft op het al dan niet spreken van de doeltaal. We merken (en horen achteraf) dat de aankondiging van lesobservatie, opname en stimulated recall direct invloed heeft op het docentgedrag. Men is voorbereid, en men wil laten zien dat men de doeltaal spreekt. Toch is er een groot aantal lessen waarin, ondanks dit voornemen, nog altijd geen Duits wordt gesproken.

Conclusie. Doeltaal als voertaal. Een utopie?

Naar aanleiding van de deelvragen kunnen wij de hoofdvraag, *welke factoren het gebruik van de doeltaal Duits als voertaal tijdens de les beïnvloeden*, beantwoorden.

We hebben lessen gefilmd, bekeken en beluisterd. We hebben geturfd hoeveel keer de doeltaal tijdens de diverse lesonderdelen werd gesproken. We hebben daarbij diverse docenten met (veel) ervaring en zonder ervaring op diverse scholen en over diverse niveaus en jaarlagen in actie gezien. We hebben naar aanleiding van de observatieformulieren en turflijsten moeten constateren dat de doeltaal in 39% van de gevallen door zowel docenten als leerlingen gesproken wordt. We stellen ook vast dat 35% van de geobserveerde docenten de doeltaal helemaal niet gebruikt. Dit zijn gemiddelden. We mogen vaststellen dat dit laatste percentage uit ons onderzoek niet overeenkomt met de resultaten van het onderzoek van het DIA. Geen doeltaalgebruik door de docent ligt in het onderzoek van DIA op 10%, in ons onderzoek op maar liefst 35%. Een aannemelijke verklaring ligt in de grote hoeveelheid grammatica die tijdens de gefilmde lessen aan de orde gesteld werd. Een mogelijke verklaring voor de 39% waarin zowel docent als leerling de doeltaal gebruikt, is dat wij vooraf hebben aangekondigd dat de observatie betrekking zou hebben op het doeltaalgebruik. Uit de cijfers die DIA presenteert, blijkt dat een meerderheid (61%) van de docenten Duits op middelbare scholen slechts een kwart van de lestijd Duits spreken. Nog opvallender is dat 90% van alle ondervraagde leerlingen aangeeft slechts soms of nooit Duits in de les te spreken.

We hebben het kwalitatieve deel van ons onderzoek vorm gegeven met stimulated recall interviews. Hierbij hebben de diverse docenten gereflecteerd op hun les, specifiek op het hoe en waarom van het switchen tussen de doeltaal en de moedertaal.

We hebben gehoord dat docenten oorzaken zien in de situatie van de klas (orde), de te behandelen stof tijdens de les, de gebruikte lesmethode, en de inspanning, overwinning en het lef dat het kost, om consequent Duits te spreken, dan wel (weer) van het Nederlands naar het Duits over te schakelen. Wat we vooral van ervaren docenten horen is, dat het bekijken van de les en het stimulated recall interview aansporen tot het spreken van méér Duits. En dat het ook een kwestie is van durven. “Het is gemakkelijk om snel terug te vallen op de moedertaal en het sluipt er te gemakkelijk in weer Nederlands te spreken”, zo pleiten zij. “Het voornemen ligt er, daaraan moeten we vasthouden en vooral toepassen!”

In het begin van dit artikel wordt een aantal uitspraken geciteerd over belemmeringen in relatie tot het spreken van de voertaal. Deze zijn terug te vinden in de uitspraken van de docenten die we hebben geïnterviewd. Velen ervaren dezelfde belemmering. Bewustwording is een belangrijk item in deze. Docenten moeten steeds voor ogen houden hoe belangrijk het spreken van de doeltaal voor taalverwerving is. Bewust kiezen voor de doeltaal, omdat zij het voorbeeld zijn voor de leerlingen die een vreemde taal moeten leren. En zij verwachten van hun leerlingen dat ze op den duur foutloos communiceren in die vreemde taal. Consequent gebruik van de doeltaal, omdat alle doeltaal die de leerlingen horen, meegenomen is voor tweede taalverwerving.

Maar misschien is nog wel de belangrijkste constatering, dat er sprake is van een enorme focus op het aanleren van grammatica (tabel 2.6) en een verwaarlozing van de spreekvaardigheid tijdens de lessen. Erbij opgeteld dat juist bij het onderdeel grammatica de doeltaal nauwelijks gebruikt wordt (tabel 2.2) en slechts 0,5% van alle activiteiten tijdens de les te maken hebben met mondelinge taalproductie door de leerlingen, zetten tot nadenken aan.

Didactische aanbevelingen voor docenten

Ons advies luidt: Besteed minder aandacht aan grammatica. Bespreek de rol die grammatica moet innemen in de secties en werk dit uit. Ook naar lerarenopleidingen luidt ons parool: Zet Duits als taalvak op de kaart en niet als kennisoverdracht of feiten-overdracht-vak. Zet taal communicatief in, laat de taal leven door ze te spreken, dan komt een correcte toepassing van grammatica vanzelf. Laat het niet aankomen op lesobservaties. Loop bij elkaar binnen en spreek elkaar aan op het spreken van de doeltaal. Voeg dus de daad bij het woord en stel eisen aan de leerlingen met betrekking tot het spreken van de doeltaal. Wees duidelijk over wat je van hen verwacht. Concreet kan dat ook door het uitdelen van lijsten met meest voorkomende zinnen en vragen die betrekking hebben op 'Klassensprache', bijvoorbeeld: "Darf ich zur Toilette" "Können Sie mir helfen?" "Das verstehe ich nicht" of door het gebruik van een methode die in het Duits is opgesteld.

Leg de leerlingen op om in het Duits te antwoorden op het moment dat jij ze in het Duits een vraag stelt naar aanleiding van bijvoorbeeld een luisteroefening of een leesoefening. De leerlingen gebruiken dan immers al de Duitse taal en hoeven niet te schakelen. Laat ze in het kader van een invuloefening niet slechts dat ene woord benoemen, maar de hele zin voorlezen. Laat leesoefeningen hardop plaats vinden. Corrigeer hen matig en beloon goed gedrag in de doeltaal. Belonen bevordert het spreken van de doeltaal. Herhaal in correct Duits en stimuleer wanneer naar alternatieve woorden gezocht wordt.

Staatsen zegt daar over: "In ieder geval is het vanzelfsprekend dat we binnen een communicatieve aanpak de vreemde taal zoveel mogelijk als communicatiemiddel gebruiken. Het ligt daarom voor de hand om vanaf het begin leerlingen instructies als 'kijk naar het bord', 'open je boek op blz 14' en 'jullie gaan nu luisteren naar een aantal nieuwsberichten' in de vreemde taal te geven en ze vertrouwd te maken met vocabulaire uit de klas, zoals 'bord', 'cd-speler', 'boek', 'oefening' en 'schrift'.

Om te bevorderen dat leerlingen hun bijdrage kunnen leveren aan een zoveel mogelijk vreemdtalige les zullen ze, vooral in het begin, moeten oefenen met taalhandelingen zoals om hulp, uitleg of informatie vragen en vragen waar iets in het boek te vinden is.

Een docent die zelf zoveel mogelijk de doeltaal als voertaal gebruikt in de les, zal ook leerlingen stimuleren dat te doen. Een bijkomend voordeel voor de leerlingen is dat ze hierdoor meer zelfvertrouwen krijgen in het gebruik van de vreemde taal." (Staatsen, 2011, 130)

Ook waarschuwingen kunnen bij uitstek uitstekend in de doeltaal geschieden. Leerlingen weten juist dan heel goed waar het over gaat en zullen de docent die de doeltaal spreekt uitstekend begrijpen.

Om kort te gaan: Neem je voor de doeltaal consequent te spreken tijdens de les, complimenteer, corrigeer en waarschuw ook in het Duits. Houd elkaar als docenten scherp en laat af en toe de methode 'thuis'. Vraag van je leerlingen dat ze Duits tegen je spreken en geef zelf steeds het goed voorbeeld. Gebruik lijstjes met Klassensprache. Besteed ruimschoots aandacht aan spreek- en gespreksvaardigheid, ook in het kader of naar aanleiding van lees- schrijf- en luisteroefeningen. Overweeg en bespreek de rol en het aandeel dat grammatica moet hebben tijdens je lessen. Zo zullen we met elkaar, simpel en langzaamaan, steeds betere resultaten in taalverwerving binnen het vto-onderwijs boeken.

Discussie

We zijn overtuigd dat de combinatie van de kwantitatieve en kwalitatieve methode waarvoor we hebben gekozen en beter inzicht geven in de dagelijkse praktijk van het schoolvak Duits dan een onderzoek door middel van een enquête.

We hebben van docenten gehoord hoe zij tegen het eigen gebruik van de doeltaal aankijken. Waarom ze switchen, waarom ze de doeltaal wel of niet gebruiken, wat het met hen doet en wat het met de leerlingen doet. Waar ze tegenaan lopen en wat hun ervaringen zijn met wel of geen doeltaalgebruik. Wat de wensen in dit kader zijn en de belemmeringen die daar soms bij horen.

Ook na ons onderzoek en het vergelijk met de resultaten van het onderzoek van het DIA, vinden we dat we de cijfers rondom doeltaalgebruik niet helemaal hard kunnen maken. Daarnaast kunnen de cijfers niet alles hard maken. Deze cijfers vragen om interpretatie, door er iets van te vinden krijgen ze betekenis. Dit alles brengt ons op het aspect van de doelgroep grootte. Meer docenten Duits met een divers aantal ervaringsjaren, werkzaam op nog meer verschillende scholen had ons meer houvast in relatie tot de eindresultaten en cijfers kunnen bieden. Onder het hoofdstuk 'methode' benoemden wij het hoge aantal non-respondenten. Het zou interessant kunnen zijn de achterliggende oorzaken van dit hoge percentage non-respons in een mogelijk vervolgonderzoek mee te nemen.

Ook kunnen we op onderdelen als 'ervarenheid docent' en 'gebruik methode' (lesboek) onvoldoende valide uitspraken doen gezien de doelgroep grootte. Het toeval wilde, dat alle door ons gefilmde docenten van dezelfde lesmethode 'Na Klar' gebruik maken. In die zin hebben we geen goed vergelijk kunnen maken.

Hoe ziet dit eruit indien er docenten met een andere methode gefilmd en geïnterviewd worden? We hebben in dit artikel gesproken over de doeltaal-stimulerende bijdragen in methodes als Neue Kontakte (Klassensprache) en TrabiTour (woordjesleren.nl voor klassentaal).

Van de door ons geobserveerde docenten was slechts één docent native speaker. Deze docent zorgde voor een groot aandeel doeltaal tijdens de les (ook op het onderdeel grammatica). Spreekt deze docent namens alle native speaker docenten? We denken van wel, maar weten het niet zeker. Alle hierboven genoemde mogelijke omissies van ons onderzoek zijn uitdagingen voor vervolgonderzoek.

Een ander interessant punt van discussie is dat we van jonge docenten en lio's tijdens ons onderzoek hebben gehoord dat zij zeer gemotiveerd zijn de doeltaal te spreken. Zij geven echter aan dat ervaren docenten (soms begeleider) dit niet doen. Of dat het op hun school niet gebruikelijk is de doeltaal tijdens de les te spreken. Zij kiezen dan voor het voorbeeld dat door ervaren docent en/of school wordt gegeven ten aanzien van de omgang met de doeltaal. In dit kader is het interessant aan te geven, dat het gebruik van de doeltaal in het onderwijs onderdeel uitmaakt van de kennisbasis van de hbo-masteropleiding talen en onder vakdomein 1.5 expliciet genoemd wordt en getoetst dient te worden. Als indicator op masterniveau staat: "... kan aan leerlingen op alle mogelijke niveaus in het Duits lesgeven en kan leerlingen stimuleren in de doeltaal te spreken." (HBO-raad, Vakinhoudelijke en vakdidactische kennisbasis Hbo-masteropleiding leraar vho, 46)

Voor de bachelor opleiding formuleert de HBO-raad in zijn kennisbasis voor de tweedegraads docent Duits bij taalvaardigheden onder 1.2, dat de docent "volgens het principe 'doeltaal is voertaal' in staat [is] het Duits als instructietaal te gebruiken." (HBO raad, Kennisbasis docent Duits bachelor, 11)

Om in deze lijn voort te gaan, zou je de vraag kunnen stellen waarom er noch door de opleiding, noch door de schoolleiding, eisen gesteld worden aan het doeltaalgebruik door de docent. Iets om over na te denken, zeker in het kader van de functiemix LC/LD docentschap.

Tot slot dragen wij, mede vanuit eigen ervaring het volgende punt van discussie aan.

De vragen behorend bij de oefeningen van de methode 'Na Klar' zijn allemaal in het Nederlands gesteld. Wanneer de docent consequent de doeltaal zou willen voeren, betekent dit dat hij vanuit de methode steeds weer moet vertalen naar het Duits en dat dit voor de leerlingen ook geldt. We vragen ons daarbij direct af hoe bedreven de docenten én leerlingen dan wel niet moeten zijn in (het switchen

van moedertaal naar) de doeltaal? Een oproep aan educatieve uitgeverijen zou kunnen zijn om de aanleiding en achterliggende factoren die deze keuze teweeg gebracht hebben, voor een volgende druk nog eens nader onder de loep te nemen.

Voor bovenstaande opgeworpen discussie geldt eveneens dat wij nieuwsgierig zijn naar de antwoorden op deze vragen met betrekking tot andere MVT vakken.

Wij zijn van mening dat hier een zeer goede aanleiding ligt voor boeiend vervolgonderzoek. Wie volgt...?

Bijlage 1: Data video observaties

Tabel 1
Aantal waarnemingen (in zinnen) per lesonderdeel

	Docent		Leerling	
	Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Lesopening	37	42	3	42
Klassenmanagement	58	84	0	29

		Docent		Leerling	
		Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Oefening uitleggen	Lees	12	32	0	2
	Schrijf	42	24	1	8
	Luister	23	19	5	8
	Spreek	102	47	14	26
	Grammatica	48	167	5	48
Oefening uitvoeren	Lees	11	8	40	5
	Schrijf	81	43	18	40
	Luister	27	8	0	9
	Spreek	6	3	191	6
	Grammatica	18	109	10	83
Oefening bespreken	Lees	15	11	2	13
	Schrijf	20	55	2	23
	Luister	116	87	5	51
	Spreek	56	10	70	13
	Grammatica	18	175	8	92

	Docent		Leerling	
	Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Complimenten	11	25	0	0
Waarschuwingen	8	94	0	6
Afsluiting	20	24	1	10
Overige uitspraken	26	91	4	85

	Docent		Leerling	
	Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Totaal	755	1158	379	599
Percentage	39%	61%	39%	61%

Tabel 2.1: Percentage gebruikte taal (in zinnen) per lesonderdeel: (gemarkeerd indien meer dan 2/3 deel van het totaal)

		Docent		Leerling	
		Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Opening		47%	53%	7%	93%
Klassenmanagement		41%	59%	0%	100%
		Docent		Leerling	
		Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Oefening uitleggen	Lees	27%	73%	0%	100%
	Schrijf	64%	36%	11%	89%
	Luister	55%	45%	38%	62%
	Spreek	68%	32%	35%	65%
	Grammatica	22%	78%	9%	91%
Gem.		47%	53%	19%	81%
		Docent		Leerling	
		Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Oefening uitvoeren	Lees	58%	42%	89%	11%
	Schrijf	65%	35%	31%	69%
	Luister	77%	23%	0%	100%
	Spreek	67%	33%	97%	3%
	Grammatica	14%	86%	11%	89%
Gem.		56%	44%	46%	54%
		Docent		Leerling	
		Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Oefening bespreken	Lees	58%	42%	13%	87%
	Schrijf	27%	73%	8%	92%
	Luister	57%	43%	9%	91%
	Spreek	85%	15%	84%	16%
	Grammatica	9%	91%	8%	92%
Gem.		47%	53%	25%	75%
		Docent		Leerling	
		Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Complimenten		31%	69%	0%	0%
Waarschuwingen		8%	92%	0%	100%
Afsluiting		45%	55%	9%	91%
Overige uitspraken		22%	78%	4%	96%

Tabel 2.2: Gemiddelde gebruikte taal per oefening:				
	Docent		Leerling	
	Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Lees	48%	52%	34%	66%
Schrijf	52%	48%	17%	83%
Luister	63%	37%	16%	84%
Spreek	73%	27%	72%	28%
Grammatica	15%	85%	9%	91%

Tabel 2.3: Gemiddelde gebruikte taal per lesactiviteit zonder taalvaardigheidsoefening				
	Docent		Leerling	
	Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Gemiddelde van lesopening, klassenmanagement, complimenten, waarschuwingen, afsluiting en overige uitspraken:	44%	56%	3%	97%

Tabel 2.4: Verhouding tussen aantal jaren leservaring en doeltaalgebruik door docent		
Fase docent	Startend docent	Docent met leservaring
Gemiddeld percentage doeltaalgebruik	19%	42%

Tabel 2.5: Verhouding tussen lessen met en lessen zonder reguliere methode				
	Docent		Leerling	
	Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Lessen met reguliere methode	39%	61%	39%	61%
Lessen met eigen materiaal	47%	53%	47%	53%

Tabel 2.6: Verhouding grammatica ten opzichte van overige communicatie van docent		
	Aantal zinnen	Percentage
Grammatica	535	28%
Totaal docent	1913	

Bijlage 2: Observatieformulier video opnames

Observatieformulier Video-opname PGO DT=VT Duits

Docent informatie	
Aantal jaren in het onderwijs	
Native / near native / non native	

Klassen informatie					
Leerjaar	2	3	4	5	6
Klas					
HBO					
Gymnasium					
Atheneum					
Havo					
VMBO					

Gebruikte methode	
Na Klar!	
Neue Kontakte	
TrabiTour	
Salzgitter	
Overige methode	
Geen / Eigen materiaal	

Video informatie	
Datum lesobservatie	
-Video ID-	
Naam video observator 1	
Naam video observator 2	
Bijzonderheden	

Turflijst keren van gebruik van doeltaal en Nederlands (in zinnen) door docent en leerlingen per lesonderdeel tijdens het geobserveerde uur. (Leerling-zinnen bij communicatie met docent)

Indien er tijdens de les helemaal geen doeltaal werd gesproken hier aankruisen:

	Docent		Leerling	
	Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Opening				
Klassenmanagement / Organisatie				

		Docent		Leerling	
		Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Oefening uitleggen	Lees				
	Schrijf				
	Luister				
	Spreek				
	Gram				
Oefening uitvoeren	Lees				
	Schrijf				
	Luister				
	Spreek				
	Gram				
Oefening bespreken	Lees				
	Schrijf				
	Luister				
	Spreek				
	Gram				

	Docent		Leerling	
	Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Complimenten				
Waarschuwingen				
Afsluiting				
Overige uitspraken				

	Docent		Leerling	
	Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Totaal aantal zinnen:				

Ruimte voor aantekeningen:

Bijlage 3: Informatiesheet stimulated recall Interview

Informatie voorafgaand aan het
Stimulated recall gesprek

Vragen voorafgaand aan het stimulated recall gesprek.

1. Is deze les een goede afspiegeling van je andere lessen wat betreft het gebruik van doeltaal = voertaal?
2. Kost het je moeite je er toe te zetten de doeltaal als voertaal te gebruiken?
3. Zou je een reden kunnen noemen die je weerhoudt van het gebruiken van de doeltaal in bepaalde lessituaties?

Instructie voor het starten van de opname.

We gaan nu kijken naar de video-opname van de les die jij zojuist / onlangs hebt gegeven. De bedoeling hiervan is dat jij je probeert te herinneren wat er tijdens deze les 'door jouw hoofd' ging met betrekking tot het gebruik van de doeltaal als voertaal. In een les van zo'n 50 minuten gaat er natuurlijk veel door je hoofd. Dit zou jij je vrijwel onmogelijk allemaal kunnen herinneren zonder hulp. Ik hoop daarom dat de videobeelden je helpen om te herinneren wat je dacht tijdens de les.

- Probeer bij het kijken naar de videoband de les opnieuw te 'belevén'.
- Stop de opname op ieder moment dat jij je herinnert wat er door jouw hoofd ging met betrekking tot het gebruik van de doeltaal.
- Probeer daarbij alles wat jij je herinnert te zeggen, zonder je af te vragen of het belangrijk genoeg is om te vermelden.
- Het is dus de bedoeling dat jij vertelt wat er door uw hoofd ging tijdens de les. Het gaat er dus niet om wat je denkt als je naar de opname kijkt.
- Soms gaan leraren helemaal op in de videobeelden van hun eigen les, waardoor het lijkt of ze de instructie zijn vergeten. Mocht dit gebeuren, dan zal ik de band stoppen en vragen wat jij op dat moment tijdens de les dacht.
- Als jij je dit niet kunt herinneren, kun jij dit zeggen en de opname weer starten.
- In het algemeen zal ik je echter niet onderbreken.
- Jij bent de enige die aan het woord is. Ik luister en schrijf zo nu en dan iets op.

Heb je nog vragen?

Dan starten we nu de opname.

Literatuurlijst

- Bimmel, P. (2008). *Handboek ontwerpen talen*. Amsterdam: Uitgeverij Vossiuspers.
- Goossens, P. (2002). Doeltaal is voertaal, maar hoe dan? *Levende Talen Magazine*, 89(3), 8-11.
- HBO-raad (2011). *Kennisbasis docent Duits bachelor*. Den Haag: HBO-raad.
- HBO-raad (2011). *Vakinhoudelijke en vakdidactische kennisbases Hbo-masteropleiding leraar vho Nederlands, Fries, Duits, Engels, Frans, Spaans*. Den Haag: HBO-raad
- Kwakernaak, E. (2009). *Didactiek van het vreemdetalenonderwijs*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Meijer, P.C., & Verloop, N. (2001). Docenten-in-opleiding onderzoeken de praktijkkennis van ervaren docenten. Deel 2: het gebruik van stimulated recall interview in de lerarenopleiding. *Velon Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 22(3), 26-30
- Staatsen, F. (2011). *Moderne vreemde talen in de onderbouw*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- <http://www.duitslandinstituut.nl/art/uploads/files/2011/Rapport%20belevingsonderzoek.pdf>
- <http://www.leraar24.nl/dossier/3231>
- <http://igitur-archive.library.uu.nl/ivlos/2007-0831-202134/korthagen-waar%20doen%20we%20het%20voor.pdf>
- <http://igitur-archive.library.uu.nl/ivlos/2007-0920-200359/westhoff-een%20schijf%20van%20vijf>

Auteursinfo

Drs. O.H. Greiner en Drs. A.P.J. Vogels zijn docent-in-opleiding voor het schoolvak Duits aan het Centrum voor Onderwijs en Leren van de Universiteit Utrecht.

In het kader van hun opleiding tot eerstegraadsdocent verrichtten zij een onderzoek naar de factoren die het gebruik van de doeltaal Duits beïnvloeden.

De resultaten van dit Praktijkgericht Onderzoek (pgo) en de aanbevelingen die zij naar aanleiding hiervan doen, vormen de basis van bovenstaand artikel.